

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה ו: אכילה ושתייה לפני קריאת שמע

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ו: אכילה ושתייה לפני קריאת שמע

*

רקע

סוגייתנו מביאה ברייתא העוסקת בסייג שעשו חכמים כדי שלא תחטוף את האדם שינה ויפסיד מצות קריאת שמע, ונחלקו הראשונים מהו הסייג.

מקורות

- א. גמ' ד-ד: "וחכ"א עד חצות... ערבית רשות קמ"ל דחובה"
 ב. תוס' ד"ה וקורא
 רא"ש סי' ד [שים לב לגירסה של הרא"ש בברייתא]
 תלמידי רבינו יונה א. ד"ה וחכמים, ב. ד"ה וכל
 ריטב"א ד"ה וכל העובר על דברי חכמים
 רמב"ם הל' תפילה פ"ו ה"ז
 [ג. רי"ף ב. "מיהו הא דאמר ר"ג ודאמר ר"ש בן יוחאי... חייב מיתה"
 רשב"א ט. ד"ה ובני רבן גמליאל]
 ד. שו"ע סי' רלה סע' ב-ג, ומשנה ברורה

ריטב"א ד"ה וכל העובר על דברי חכמים
 וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. כלומר שהוא מתאחר לקרות קריאת שמע לאחר חצות,
 אבל אין רוצה לומר שאם יאכל קודם שיקרא קריאת שמע שיהיה חייב מיתה. אבל מן הראוי הוא
 שכיון שהגיע זמן קריאת שמע שלא יאכל עד שיקרא קריאת שמע, וכן נמי בתפלת המנחה.

הסבר הסוגיה

חכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי
 ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל
 וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה, אבל אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית
 הכנסת אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה וקורא קריאת שמע ומתפלל
 ואוכל פתו ומברך. [ברייתא ד:]

הגמ' מביאה ברייתא האומרת שחכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא תחטוף שינה את
 האדם ויפסיד מצות קריאת שמע. נחלקו הראשונים מהו הסייג, מחלוקת שכנראה נובעת
 מגרסאות שונות בברייתא. הגרסה שלפנינו היא גרסת תלמידי רבינו יונה [א. ד"ה וחכמים]:
 "חכמים עשו סייג לדבריהם כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב...". הרא"ש [סי' ד] גורס:
 "חכמים עשו סייג לדבריהם שלא יהא אדם בא מן השדה בערב", ומשמיט את המילה "כדי".

בין שתי הגרסאות יש הבדל גדול. המילה "כדי" מסמנת את המטרה והתכלית, ולפי גרסתנו הברייתא מבארת את מטרת הסייג ואינה מבארת את עצם הסייג. לפי גרסת הרא"ש הברייתא מבארת גם את עצם הסייג וגם את מטרתו.¹

לפי גרסתנו הברייתא מבארת שחכמים עשו סייג כדי שאדם לא ילך לביתו, יאכל קימעה, ישתה קימעה, יישן קימעה, ובסוף חוטפתו שינה וישן כל הלילה. הברייתא אינה אוסרת לאכול ולשתות לפני קריאת שמע, אלא היא מבארת את הסייג של חכמים במשנה. חכמים עשו סייג שלא לקרוא קריאת שמע אחר חצות הלילה מחשש שמא אדם יראה שיש לו זמן מרובה, יאכל קימעה, ישתה קימעה, יישן קימעה, ותחטפהו שינה "ונמצא ישן כל הלילה" ומפסיד מצות קריאת שמע [לאחר גזרת חכמים לקרוא קריאת שמע לפני חצות, אדם ימנע מעצמו לאכול ולשתות, מפני שחושש שיעבור חצות הלילה].²

לפי גרסת הרא"ש, הברייתא אינה קשורה למשנה, אלא יש בה סייג שלא לאכול ולישון לפני שקוראים קריאת שמע.³

על פי שתי הגרסאות הללו יש לפרש את חציה השני של הברייתא. הברייתא אומרת: "אבל אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית הכנסת אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה וקורא קריאת שמע ומתפלל ואוכל פתו ומברך". לפי גרסת הרא"ש חציה השני של הברייתא הוא הנגדה לחציה הראשון, אסור להיכנס לביתו ולאכול אלא חייב להיכנס לבית המדרש וללמוד. לפי הגרסה שלפנינו, אין בחציה הראשון של הברייתא איסור אכילה, ולפיכך חציה השני אינו הנגדה לחציה הראשון אלא המשכו. חכמים עשו סייג שיקראו קריאת שמע לפני חצות, כדי שאדם לא יעסוק בצרכיו הפרטיים ויירדם ויפסיד מצות קריאת שמע, אלא ייכנס לבית הכנסת ויקרא קריאת שמע ויתפלל.

נחלקו הראשונים, הגורסים כגרסה שלפנינו, אם ניתן ללמוד מחציה השני של הברייתא איסור אכילה לפני קריאת שמע - אם דברי הברייתא שאדם בא מן השדה ונכנס לבית הכנסת הם חיוב גמור, ואסור לו להיכנס לביתו לסעודתו, או רק הדרכה ומעלה בעלמא.

הריטב"א [ד"ה כל העובר] מבאר: "מן הראוי הוא שכיון שהגיע זמן קריאת שמע שלא יאכל עד שיקרא קריאת שמע, וכן נמי בתפלת המנחה". חציה השני של הברייתא אינו מלמד איסור אלא רק על מעלה, ומן הראוי שלא לאכול לפני קריאת שמע.⁴

¹ עיין נחלת דוד [על אחר] המביא שני פירושים אלו לברייתא, אך אינו משייכם לגרסאות השונות.
² ניתן להוכיח הסבר זה בברייתא מדברי הריטב"א [ד"ה כל העובר] המבאר שדין כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה נאמר על הקורא קריאת שמע אחר חצות, ולא על האוכל לפני קריאת שמע. גם מדברי תלמידי רבינו יונה [ב. ד"ה וכל] משמע שהם מפרשים כפירושו של הריטב"א.
³ פירוש זה לברייתא בולט מאוד בדברי הטור [ס"ו וליה] הפוסק: "ואפילו לכתחלה יכול להמתין לקרות עד שיעלה עמוד השחר, ומכל מקום אין לו לאכול ולישון עד שיקרא, דתניא לא יהא אדם בא מן השדה בערב ויאמר אוכל קימעה ואישן קימעה ואקרא אחר כך קריאת שמע ואתפלל ונמצא חוטפתו שינה וישן כל הלילה". אין חיוב לקרוא קריאת שמע לפני חצות, אך יש איסור לאכול לפני שקוראים קריאת שמע.
⁴ הריטב"א כותב "וכן נמי בתפלת מנחה", אך בתפילת מנחה מצאנו [שבת ט:] איסור גמור! ניתן לבאר שהוא אוסר אפילו טעימה, והגמ' במסכת שבת הדנה בתפילת מנחה אוסרת סעודה. לפי זה איסור האכילה בסוגייתנו אינו שמא ישכח לקרוא קריאת שמע, אלא מפני שראוי להקדים חפצי שמים לצרכים פרטיים.

תוס' [ד"ה וקורא] מבארים: "מכאן משמע שמשעה שהגיע זמן קריאת שמע של לילה שאין לו לאכול סעודה עד שיקרא קריאת שמע ויתפלל". תוס' חולקים על הריטב"א ולומדים מחציה השני של הברייתא איסור אכילה לפני קריאת שמע, אך כיוון שדבר זה אינו מפורש בברייתא הם כותבים "מכאן משמע".

למסקנה, דומה פסק ההלכה של התוס' לפסק ההלכה של הרא"ש, ולשניהם אסור לאכול לפני שקוראים קריאת שמע. אך לפרשנות השונה בברייתא יכולה להיות השלכה על הבנת האיסור, ואולי גם נפקא מינה לדינא. לשיטת הרא"ש אסור לאכול לפני קריאת שמע מסייג של חכמים שלא ישכח לקרוא קריאת שמע. לשיטת התוס' הסייג של חכמים הוא שאסור לקרוא אחר חצות, ולא שאסור לאכול לפני קריאת שמע. לדעתם ניתן להבין שאדם שבא מן השדה הולך לבית הכנסת ואינו יושב לאכול, מפני שאסור להקדים את צורכי הגוף לפני מצות הא-ל. סדר זמנים מלמד על סדר החשיבות, וחובה על האדם להפנים שמצות קריאת שמע ותפילה קודמות לצרכיו הגופניים.

לדעת הרא"ש חכמים אסרו "לאכול קמעא", מפני החשש שיגרר אחר סעודתו וישכח קריאת שמע. בדברי התוס' נאמר "שאיין לו לאכול סעודה", וניתן להבין שרק סעודה אסורה, ואכילה מותרת. האיסור להקדים את צורכי הגוף לפני מצות הא-ל נאמר רק כשיושב בסעודה גדולה, ולא כשאוכל אכילה מועטת.

תלמידי רבינו יונה [א. ד"ה וחכמים] לומדים מהברייתא חידוש גדול. מכך שהברייתא אוסרת על האדם להיכנס לביתו לפני זמן קריאת שמע, ומחייבת אותו להיכנס לבית הכנסת וללמוד ולשנות עד זמן קריאת שמע, לומדים תלמידי רבינו יונה שיש חיוב מדרבנן [המוסכם גם על רבנן וגם על רבן גמליאל] לקרוא קריאת שמע בצאת הכוכבים⁵. אלמלא החיוב מדרבנן לקרוא קריאת שמע בצאת הכוכבים, אין מקום לחייב ללמוד ולשנות עד זמן קריאת שמע. חכמים אסרו לאכול עוד לפני צאת הכוכבים שמא יפגע ויאחר את קיום מצות קריאת שמע בצאת הכוכבים.

לרמב"ם פרשנות שונה לברייתא. הרמב"ם [הל' תפילה פ"ו ה"ז] פוסק: "אף על פי שתפלת ערבית רשות לא יבא אדם ממלאכתו ויאמר אוכל מעט ואישן קמעא ואחר כך אתפלל שמא תאנוס אותו שינה ונמצא ישן כל הלילה אלא מתפלל ערבית ואחר כך אוכל ושותה או ישן". מפורש בדברי הרמב"ם שהברייתא אינה אוסרת לאכול לפני קריאת שמע, אלא אוסרת לאכול לפני תפילת ערבית. קריאת שמע מהתורה, אין חשש שיזלזלו בה, ואין צורך לגזור שמא ישכח לקרוא. תפילת ערבית מדרבנן, ולכן חששו חכמים שמא יזלזלו בה, וישכחו להתפלל.

⁵ לקמן [יא: ד"ה אין] מפורש בדברי תלמידי רבינו יונה שהחיוב לקרוא בצאת הכוכבים הוא מדין זריזות, אך אין כוונתם לדין הכללי של זריזין מקדימין למצוות, אלא מתקנת חכמים שתיקנו להזדרז במצות קריאת שמע ולקרוא אותה בתחילת זמנה.

פירוש הרמב"ם מבוסס על דברי הברייתא שחכמים "עשו סייג לדבריהם", לכל הראשונים חכמים עשו סייג לקריאת שמע שהיא מהתורה, רק לשיטת הרמב"ם חכמים עשו סייג לתפילה שהיא מדברי חכמים⁶.

לסיום יש לציין, שסוגייתנו אינה שלמה ללא הסוגיה במסכת שבת הדנה באיסור אכילה לפני תפילת מנחה ולפני תפילת ערבית. לקמן [סוגיה עח עמ' 371] נעסוק בסוגיה זו בהרחבה, ונשלים את הדיון של סוגייתנו.

סיכום

נחלקו הראשונים בהסבר הברייתא שחכמים עשו סייג לדבריהם, ובמסקנות ההלכתיות העולות ממנה:

הרא"ש מפרש שחכמים עשו סייג שאסור לאכול ולישון לפני קריאת שמע.

תוס', תלמידי רבינו יונה וריטב"א סוברים שהסייג המפורש בברייתא הוא שיש לקרוא קריאת שמע לפני חצות, בנוסף לכך הברייתא אומרת שאין לאדם שבא מהשדה לחזור לביתו אלא הוא צריך להיכנס לבית הכנסת וללמוד עד תפילת ערבית. הריטב"א סובר שהברייתא אינה אוסרת לאכול לפני קריאת שמע אלא רק אומרת שאין ראוי לעשות כן. תוס' סוברים שהברייתא אוסרת לאכול סעודה משעה שהגיע זמן קריאת שמע. תלמידי רבינו יונה לומדים מברייתא זו שיש חיוב מדרבנן לקרוא קריאת שמע בצאת הכוכבים. הרמב"ם חולק על כל הראשונים ולדעתו הברייתא אינה עוסקת באיסור לאכול לפני קיום מצות קריאת שמע, אלא באיסור לאכול לפני קיום מצות תפילה.

הלכה

הבית יוסף [ס' רלה ד"ה ומשמע, ומכלל] סובר שלדעת תלמידי רבינו יונה והרשב"א אסור לאכול מסמוך לזמן קריאת שמע של ערבית ועד קיום מצות קריאת שמע, ולפיכך הוא פוסק כמותם שאסור להתחיל לאכול מחצי שעה לפני צאת הכוכבים [שו"ע סע' ב], וכן הוא פוסק כתלמידי רבינו יונה שלכתחילה צריך לקרות קריאת שמע מיד בצאת הכוכבים [סע' ג].

המשנה ברורה [סקט"ז] פוסק כמגן אברהם [סק"ד] שאכילת פירות או פת כביצה מותרת, ורק קביעת סעודה אסורה, וכן שאם התחיל לאכול בחצי שעה שלפני צאת הכוכבים, חייב להפסיק סעודתו בצאת הכוכבים ולקרוא קריאת שמע, אך אם התחיל לפני כן, אינו צריך להפסיק [סקכ"א]. עוד מוסיף המשנה ברורה [סקי"ח] שאם ביקש מאחר שיזכיר לו לקרוא קריאת שמע, מותר לו להתחיל סעודתו אפילו אחר צאת הכוכבים⁷.

⁶ לפירושו של הרמב"ם לא ברור מדוע הגמ' מקשרת בין הברייתא לגזרת חכמים לקרוא קריאת שמע עד חצות, אך לשאר הראשונים לא ברור האיבעית אימא של הגמ', שהברייתא אומרת שהעובר על דברי חכמים חייב מיתה לאפוקי ממאן דאמר תפלת ערבית רשות [עיי' פני יהושע (ד"ה שם איבעית) המתרג' קושיה זו].

⁷ ביאור פסק זה לקמן עמ' 368-369.